ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 2 | 2021
ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

ЖАЗОИР МИСОЛИДА АРАБ МАҒРИБИ МАМЛАКАТЛАРИДАГИ СИЁСИЙ ТИЗИМЛАР ВА СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР

Отабек Абдулазизович Расулов
Ўзбекистон халкаро ислом академияси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада араб давлатлари сиёсий жараёнлар уларнинг келиб чиқиш сабаблари қисқача илмий кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Шарқ, Ғарб, маданият, цивилизация, қадрият, стадиал ёндашув, формацияли ёндашув.

POLITICAL SYSTEMS AND POLITICAL PROCESSES IN THE ARAB WESTERN COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF ALGERIA

Otabek Abdulazizovich Rasulov
International Islamic Academy of Uzbekistan

ABSTRACT

This article briefly examines the political processes in the Arab states and their causes of origin.

Keywords: East, West, culture, civilization, value, stadial approach, formative approach.

КИРИШ

Араб мағриб давлатларининг энг янги тарих давридаги ижтимоий-сиёсий тараққиётини умумий маънода деколонизация, давлат мустақиллигини қўлга киритиш ва мустаҳкамлаш йўли деб қараш мумкин бўлган таҳлил Шимолий Африка давлатлари ҳокимият институтлари эволюцияси, уларнинг ички ва ташқи сиёсатидаги ўхшаш хусусиятларни очиб беради. XX-асрнинг иккинчи ярмида минтақанинг бир қатор давлатларида давлат ва сиёсий қурилишнинг жадал жараёнлари, жумладан модернизация, урбанизация, ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар, бир партиявий тизимдан кўп партиявийликка ўтиш ва ривожланишнинг демократик моделини кўришимиз мумкин.

Шу билан бирга, ушбу жараёнларнинг ҳозирги даврда давом этаётган динамикаси, асосан, минтақадаги ҳар бир мамлакатнинг маданий, тарихий ва

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

ижтимоий хусусиятлари ва уларнинг иқтисодий ривожланишининг турли даражалари билан боғлиқ.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Тадқиқот жараёнида илмий билишнинг объективлик, яъни тарихий жараёнда цивилизациялар объектив очиб берилди. Тарихийлик, Маданият ва цивилизация тарих нуқтай-назаридан очиб берилди. Мантиқийлик, Шпенглер таълитоти мантиқий жиҳатдан тадқиқ этилди. Тизимлийлик, Шарқ ва Ғарб маданият ва цивилизацияси тизимли тарзда таҳлил қилинди.

Мустақилликка эришгандан сўнг минтақа давлатлари турли иқтисодий ва сиёсий моделларни танладилар. Хусусан, Марокашда суверен ҳокимияти парламент роли билан қонуний равишда чекланган дуалистик монархия модели яратилди. Тунис ва Жазоир ноёб тарихий йўлни босиб ўтдилар, бу улар ичида навбати билан президентлик ва президентлик-парламент республикаларини ташкил этишига олиб келди.

МУҲОКАМА

Тунис Республикаси, Жазоир Халқ Демократик Республикаси (ЖХДР), Ливия ва собиқ Яман Халқ Демократик Республикаси (ЯХДР) социалистик ривожланиш тарихига эга. Шу билан бирга, минтақадаги бир қатор мамлакатларда, Ғарб тадқиқотчиларининг фикрига кўра, “давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган социализм, асосан нефть экспорти ва 70-йилларда омманинг сиёсийлашмаганлиги туфайли режим қонунийликнинг ҳақиқий манбасини алмаштирди” ва аксарият ҳолларда “амалда йўқ қарама-қаршиликни истисно қиладиган сиёсий ифода шакллари”ни юзага келтирди.

Минтақанинг барча мамлакатларининг сиёсий тизимларида алоҳида роль давлатга тегишли бўлиб, у нафақат “асосий ислоҳотчи”, балки йирик ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий масалаларни ҳал қилишда “ҳакам” бўлиб, мамлакат ички ва ташқи сиёсатини деярли тўлиқ белгилайди. Бу Шимолий Африка мамлакатларида давлат секторининг шаклланиши ва кенгайиши ҳамда иқтисодий муносабатларга давлатнинг фаол аралашуви билан боғлиқ.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, Шимолий Африкада модернизация жараёнларининг траекторияси ва тезлиги неопатримониализм, яъни иқтисодий ҳокимият устидан сиёсий ҳокимиятнинг давом этиши, капитал тўплашда давлатнинг етакчи роли, шунингдек, жамиятнинг тегишли ижтимоий-синфий қайта қурилиши каби ҳодиса билан тузатилади». Мустақиллик учун кураш

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

натижасида, шунингдек, кланлараро қарама-қаршиликлар ва авторитар бошқарув натижасида мустамлакачилик харобаларида шаклланган Мағриб мамлакатларининг сиёсий маданияти тарихи ушбу минтақа мамлакатларида узоқ вақт давомида пастдан ислоҳотлар ва модернизацияни амалга оширишга қодир бўлган улкан кучнинг етишмаслигига олиб келди.

Минтақа мамлакатларининг сиёсий тизимларида “кучли давлат” нинг ҳал қилувчи роли уларда кўпинча миллий раҳбар, давлат бирлиги ва давлат ҳокимияти давомийлигининг тимсоли бўлган ва кенг ваколатларга эга бўлган давлат раҳбарининг (президент, монарх) алоҳида мақомини ўрнатилишида ифодаланган. Давлат раҳбари асосий сиёсий қарорларни қабул қилувчи ҳисобланади; у мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатини деярли якка тартибда ва маълум кланларга, этник гуруҳларга, йирик бизнесга ва ҳарбий муассасаларга мансуб бўлган ҳукмрон элита вакиллари билан маслаҳатлашувлар орқали шакллантиради.

НАТИЖАЛАР

Шимолий Африка мамлакатларининг сиёсий ривожланишини белгилайдиган ўзига хос хусусиятлардан бири бу кланлар, кланлараро ва оилавий муносабатларнинг муҳим ролидир. Куч кўпинча шахсий муносабатларда шаклланади ва тўпланади, “ва инсон ҳеч қачон жамиятда ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, қариндошлар кланидан ажралиб туради”.

Шу билан бирга, араб жамиятларидаги муносабатлар ўзларининг моҳиятига кўра патриархал бўлиб қолмоқда, бу эса аҳолининг сиёсий онгига таъсир қилади. Мамлакатлар фуқаролари ва раҳбариятлари асосан анъанавий, консерватив қадриятларнинг таъсирида қолмоқдалар, етакчи сиёсий партиялар ва раҳбарлар ўзларининг сиёсий дастурларини диний, исломий тамойилларга, шунингдек, этник-миллий муносабатлар ва анъаналарга таяниб, анъанавий қадриятлар асосида қурадилар.

Шу нуқтаи назардан, минтақа давлатлари раҳбариятининг исломга мурожаат қилишлари кўпчиликнинг, зиёлиларнинг бир қисми ва жамиятнинг бошқа қатламларининг диндорлиги билан ҳисоблашиш зарурати билан боғлиқ. Араб-мусулмон давлатларидаги дин аҳолини сиёсий сафарбар қилиш воситаси сифатида ишлатилади ва хусусан, Жазоирда у мамлакатнинг замонавий тарихининг турли даврларида миллатчилик сиёсий мафкурасининг ажралмас қисми сифатида фаолият юритган. 1976-йилда Жазоир Демократик Республикаси Миллий Хартиясида Исломга алоҳида бўлим ажратилган. Шу

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

билан бирга, давлат раҳбарияти томонидан Исломга мурожаат қилиш асосан мухолифат томонидан қабул қилинган исломчиликка қарши туриш зарурати билан боғлиқ эди.

Минтақа давлатларининг тарихий хусусиятлари ва нотекис ижтимоий-иқтисодий тараққиёти уларда ривожланган давлат бошқаруви ва конституциявий ривожланиш услубларига таъсир кўрсатди. Араб дунёсининг кўплаб мамлакатларида конституциявий ривожланиш уларнинг биринчи асосий қонунларида давлат суверенитети ва сиёсий мустақиллигини мустаҳкамлашдан бошланди. Бу ЖХДР, шунингдек, Тунисда содир бўлган. Шу билан бирга, тадқиқотчилар таъкидлаганидек, аксарият араб мамлакатларида, хусусан Шимолий Африка мамлакатларида сиёсий тизим тамойиллари ва тузилмасининг ривожланмаганлиги ва консерватизмидан келиб чиққан ҳолда, янги конституциялар сиёсий тараққиёт ва мамлакат ичкарисидаги сиёсий кучларнинг кенг ҳаракатининг натижаси эмас, балки «маълум бир келишувнинг» аксидир, «ҳокимиятнинг энг юқори даражаларида», ички сиёсий кучларни алмаштириш ёки янги сиёсий гуруҳларнинг ҳокимиятга келиши билан боғлиқ.

Шимолий Африка республикаларининг, шу жумладан Жазоирнинг муҳим хусусияти бошиданоқ парламентаризм элементлари билан авторитар бир партиявий тизимнинг ўрнатилиши эди. Бу хусусият иқтисодий характердаги масалаларни ҳал қилишда, шунингдек, ижтимоий, этник, конфессионал ва бошқа қарама-қаршиликларнинг мураккаб мажмуасини ҳал қилишда давлат ҳокимиятини кучайтириш зарурати билан боғлиқ эди. Ушбу омиллар давлат раҳбарининг жамоат ва давлат ҳаётининг асосий соҳаларида амалда бошқариб бўлмайдиган ваколатларини келтириб чиқарди.

Шу билан бирга, Араб Мағриби давлатларида мустақилликни қўлга киритгандан кейинги даврда ҳарбийларнинг ўрни ва таъсирини кучайтириш ва авторитар тизимларнинг пайдо бўлиши, шунингдек, сиёсий элита ўзини халқдан узоқ ва фуқаролар олдида ҳисобот бермайдиган деб топган жамиятнинг кескин бўлиниши каби тенденциялар мавжуд эди.

Нисбатан кейинги даврда минтақанинг аксарият мамлакатларида объектив ички ва ташқи омиллар таъсири остида кўп партияли тизимни шакллантириш ва парламентларнинг ролини кучайтириш жараёнлари кучая бошлади, демократияга ўтиш белгилари пайдо бўла бошлади.

Юқорида айтиб ўтилган хусусиятларнинг ёрқин намунаси Жазоирнинг сиёсий ривожланиши бўлиб, у мамлакатнинг мустамлакачилик тарихи, унинг

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

маданий идентификацияси, миллий мустақиллик учун кураш (1954-1962) ва янги сиёсий элиталарнинг ҳокимият тепасига келиши таъсирини акс эттиради.

Жазоир 132 йилдан ортиқ француз мустамлакачилик ҳукмронлиги ва қарийб саккиз йиллик Мустақиллик урушидан сўнг 1962-йил 3-июлда Франциядан мустақил ва расмий равишда мустақиллиги эълон қилинди. Мустамлакачиликдан қутулиш Жазоирнинг кейинги барча сиёсий ҳаётида катта из қолдирди.

Ғолиб бўлган Миллий Озодлик Фронти (МОФ) — 1954 йилда ташкил этилган ва миллий-озодлик ҳаракатига раҳбарлик қилган Жазоирдаги энг қадимги сиёсий партия мамлакат сиёсий ҳаётида биринчи ўринга чиқди. Шу билан бирга, ички рақобатчи гуруҳларга бўлинган МОФнинг ҳарбий-сиёсий раҳбарияти тезда янги давлатни бошқариш учун курашга киришган гуруҳларга бўлиниб кетди. 1958 йилда МОФ томонидан ташкил этилган вақтинчалик ҳукумат, ҳарбий ва Вилай қўмондонлиги (мустақилликкача ҳарбийлар томонидан тузилган маъмурий округ кенгашлари) сиёсий ҳокимият учун асосий даъвогарлар эди. Қарама-қаршилик қаттиқ шахсий ва этник садоқат билан ажралиб турарди.

1962 йил май ойида Триполида полковник Хуари Бумедьен билан вақтинчалик иттифоқ доирасида партия ва мамлакат бошқарувини ўз зиммасига олган “Жазоир миллатининг отаси” ***Аҳмед Бен Белла***, иштирокида МОФ раҳбарларининг учрашуви бўлиб ўтди.

Мустақиллик эълон қилиниши билан Аҳмед Бен Белла, асосан, машҳурлиги ва армиядаги қўллаб-қувватлаши туфайли тезда мамлакат устидан назоратни қўлга киритди. У 1962 йил 29 сентябрда бўлиб ўтган сайловларда ғолиб чиқди ва Бош вазир этиб тайинланди, 1963 йилда эса рақобатсиз сайловларда Жазоир президенти этиб сайланди. Ҳокимиятга келгач, «социалистик» сиёсат юрита бошлади — Мисрнинг иккинчи Президенти Гамаль Абдель Насер, Куба инқилоби етакчиси Фидель Кастро ва КПК Марказий Қўмитасининг биринчи раиси Мао Цзэдун Аҳмед Бен Белла илгари французларга тегишли бўлган ерларни тақсимлади, виллалар, собиқ эгалари ташлаб қўйган корхоналарда халқ ўзини ўзи бошқариш (автогестинон)ни жорий қилди. А.Бен Белла томонидан бошланган иқтисодий «ишчиларнинг демократик иштирокида режалаштириш сиёсати» кўпчилик томонидан Совет ва Хитой моделларини нусхалаш, аммо «Жазоир социализмининг ўзига хослиги» билан қаралди.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

Жазоир миллий етакчиси ҳукуматдаги турли фракциялар-армия ва МОФ, собиқ партизан ҳаракатлар, давлат бюрократиясини мувозанатлаштиришга ҳаракат қилди ва тобора авторитар бошқарув ва шахсга сиғиниш ривожига ўтди. Бу билан у кўплаб собиқ шерикларини, биринчи навбатда Ҳ. Бумедьен бошчилигидаги қўшинни четлаштирди, улар А. Бен Белланинг бошқарув усулларини, унинг зиёлилар ва МОФ партияси билан армияга қарши чиқиш уринишларини қораладилар.

1964 йил апрель ойида бўлиб ўтган биринчи конгрессда МОФ Жазоир Хартиясини қабул қилди, у А. Бен Белланинг «социалистик» ғояларини акс эттирди ва шу билан бирга Жазоир сиёсий маданиятида ислом анъаналарининг ролини тасдиқлади. Бироқ, президент ва ҳарбий раҳбарият ўртасидаги келишмовчиликлар, шунингдек, МОФдаги ички партиявий зиддиятлар охир-оқибат 1965 йил 19 июнда А. Бен Белланинг ағдарилишига ва унинг ўрнини Хуари Бумедьен бошчилигидаги Инқилобий Кенгашга алмаштиришга олиб келди. А.Бен Белла инқилоб етакчиси сифатида омма орасида машҳур бўлган, аммо Х. Бумедиенне бошчилигидаги ҳарбий муассаса сиёсий қийинчиликларини енгиб чиқа олмаган.

ХУЛОСА

Жазоир тарихидаги ушбу воқеа кўплаб араб ва Осиё давлатларининг сиёсий тизимларининг ўзига хос хусусиятларини аниқ намойиш этди, бу ерда армия ҳарбий муассаса ролидан кўра кўпроқ роль ўйнайди ва мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатига, унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига фаол таъсир кўрсатадиган сиёсий кучдир.

Жазоир Демократик Республикасининг янги президентига айланган Х. Бумедиен иқтисодиётнинг қашшоқ ҳолатида четлатилган давлат раҳбарини айблади ва уни популизмда айблади. Бумедиеннинг президентлик йиллари нефтни экспорт қилиш орқали молиялаштириладиган ижтимоий ислоҳотлар ва давлат томонидан бошқариладиган саноатлаштириш билан ажралиб турарди. Х. Бумедиен саноатлаштириш дастури марказлаштирилган бўлиб, деярли барча саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналарини миллийлаштиришни ўз ичига олган.

REFERENCES

1. Сапронова М.А. Основные черты и особенности функционирования политических систем арабских стран // Политические системы и политические культуры Востока. Под ред. профессора А.Д.Воскресенского. — 2-е изд. перераб. и доп. — М: АСТ: Восток —Запад, 2007. — 829 с. — С. 141.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00188

2. Ланда Р.Г. История Алжира. XX век. – Институт востоковедения Российской Академии наук. – М., 1996 г. – 309 с. — С. 267.
3. Сапронова М.А. Основные черты и особенности функционирования политических систем арабских стран // Политические системы и политические культуры Востока. Под ред. профессора А.Д.Воскресенского. — 2-е изд. перераб. и доп. — М: АСТ: Восток —Запад, 2007. — 829 с. – С. 141.
4. Официальный День независимости Алжира — 5 июля. См.: Ланда Р.Г. История Алжира. XX век. – Институт востоковедения Российской Академии наук. – М., 1996 г. – 309 с. — С. 144.
5. Фронт национального освобождения (ФНО) был создан 1 ноября 1954 г. в результате слияния нескольких политических группировок как общенациональная организация, возглавившая вооружённую борьбу за независимость Алжира от Франции. В него вошли представители всех социальных групп страны. См.: Ланда Р.Г. Образование Фронта национального освобождения Алжира // Арабские страны. История. Экономика. – Изд. «Наука», Главная редакция Восточной литературы, М., 1966 г. – С. 116-129.
6. Ахмед Бен Белла (1918-2012 гг.) — первый президент Алжира (1963-1965 гг.). В 1947 г. основал подпольную боевую организацию «Органисатион Спéсиале» (предшественница ФНО), целью которой была вооружённая борьба с Францией за независимость Алжира. См.: Ланда Р.Г. Образование Фронта национального освобождения Алжира // Арабские страны. История. Экономика. – Изд. «Наука», Главная редакция Восточной литературы, М., 1966 г. – 282 с. — С. 118.
7. Хуари Бумедьен (1932-1978 гг.) — второй президент независимого Алжира (с 1965 по 1978 гг.).
8. Ланда Р.Г. Ахмед Бен Белла. // Титаны ближневосточной политики. — Сайт Российского совета по внешней политике. — https://russiancouncil.ru/mena-leaders.
9. Мирский Г.И. Роль армии в политической жизни стран третьего мира / Г.И.Мирский, АН СССР, Институт МЭ и МО РАН. — М.: Наука, 1989. — 198 с.
10. Зинин Ю. Хуари Бумедьен. Титаны ближневосточной политики. — Сайт Российского совета по внешней политике. — https://russiancouncil.ru/mena-leaders-Algeria2#Algeria2.